

Vad gjorde Jan Ersson den 4 december 1861?

Hans-Georg Wallentinus

Den 4 december 1861, var en onsdag och en vacker vinterdag med några minusgrader. Jan Ersson i Wäsby, i f.d. Garns socken, vaknade till en dag som inte riktigt var en dag som alla andra. Det märktes om inte annat frampå förmiddagen då han klädde sig fin, som skulle han till kyrkan. Han spände hästen för vagnen och gav sig iväg. Han for norrut, men vid Granby tog han inte högerut – mot kyrkan – utan åt vänster, mot Angarn.

Snart hade han Örsta by till höger. Han tog av från landsvägen och såg snart en liten samling människor. Han lät en av drängarna ta hand om hästen och vagnen. Han hälsade på kyrkvärden Gustaf Jansson, ägare till Oppgården och Westergården, Johan Petter Ericsson på Norrgården, samt Gustaf Carlsson och Eric Andersson på Södergården. Där var också Carl Jansson på Åsta. Stämningen i gruppen var lite spänd och man väntade otåligt på dagens huvudperson, lantmätaren Oskar von Sydow. Detta var första gången de träffades, men definitivt inte den sista, ty nu skulle det laga skiftet av Örsta by ta sin början. von Sydow hälsade på de fyra markägarna, samt på Jan Ersson och Carl Jansson, vilka var inkallade som s k gode män vid skiftesförrättningen.

Så här gick det kanske till, då laga skiftet av Örsta by skulle ta sin början. I Angarns socken hade Lundby redan skiftats och nu var turen kommen till Örsta. Hela processen inleddes egentligen med att ett dekret från Landshövdinge Embetet lästes upp från predikstolen i Angarns kyrka, i vilket berörda markägare kallades till detta möte. Skiftesdokumentet finns bevarat hos Lantmäteriet och har beteckningen Angarn 33.

Johan Oskar Gustaf von Sydow, var född 1825. Han tog lantmätarexamen 1846 och förordnades som vice kommissionslantmätare 1852. Förordnandet återtogs 1872 (man kan fråga sig vad han ställt till med). Därefter var han lantmätare och järnvägsbyggare i Brasilien till 1882 då han återkom till Sverige och dog i Stockholm 1886.

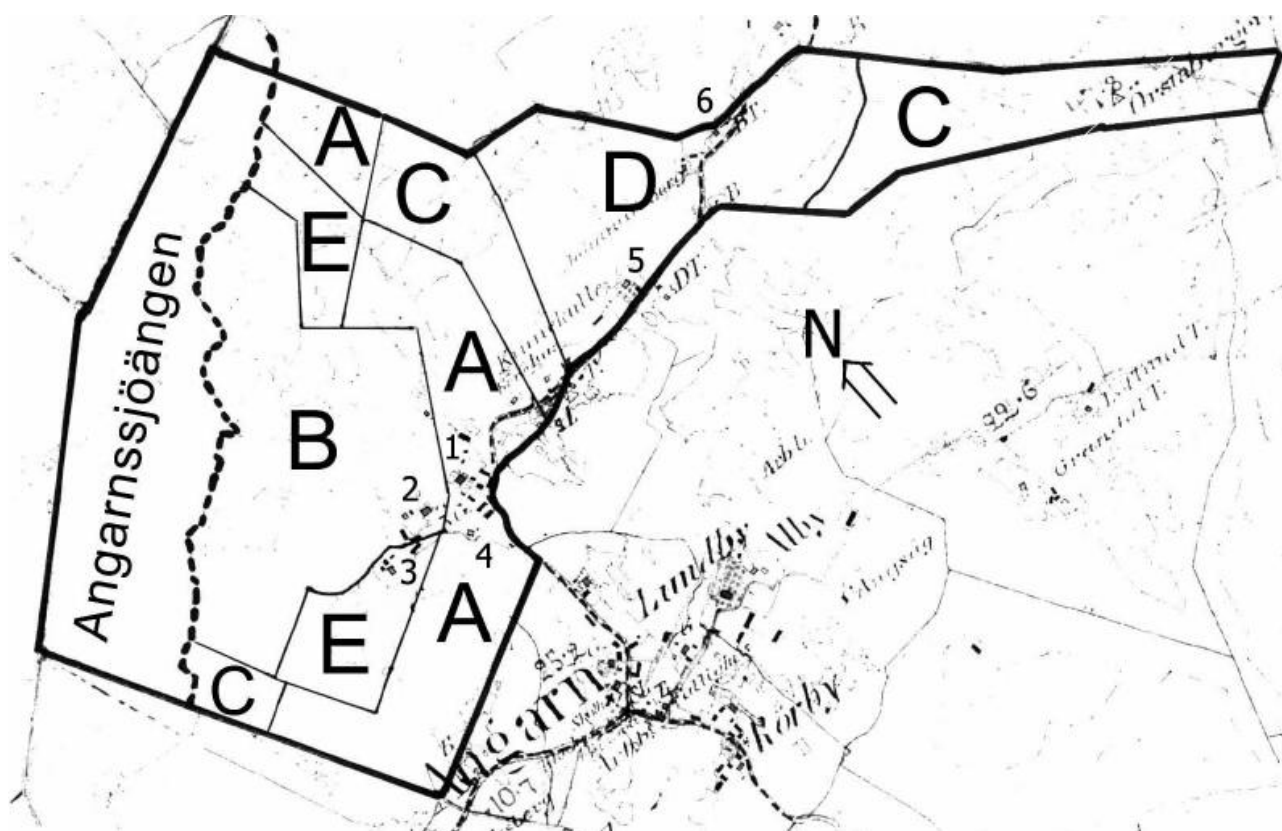
Örsta by 1861

Örsta by utgörs av fyra gårdar. Södergården var uppdelad i två ägor. Ägorna var trots storskiftet 80 år tidigare fortfarande mycket splittrade.

Gård	Ägare/-brukare	Mantal	Enhet
Oppgården	Gustaf Jansson	1/2	1
Norrgården	Johan Petter Ericsson	1/2	2
Westergården	Gustaf Jansson	1/4	del av 3
Södergården 1	Gustaf Carlsson	1/2	del av 3
Södergården 2	Eric Andersson	1/4	del av 3

Ägofördelningen på Örsta 1861.

Under detta första konstituerande möte läses skiftesförordnandet upp. Lantmätaren frågar markägarna om de har något att invända mot förrättningen, vilket de säger sig inte ha. De går också igenom de kartor på vilka förrättningen ska vila, främst storskifteskartan (Angarn 10) från 1781.



Ägofördelningen i Örsta by efter laga skiftet 1864. A = Oppgården, B = Norrgården, C = Västergården, D = "Södergården 1", E = "Södergården 2". Oppgården (Östergården) = 1, Norrgården = 2, Västergården = 3, "gamla" Södergården = 4, Kinnekulle = 5 och Båtsmanstorpet = 6.

Skiftesarbetet kommer igång

Nu vidtar det omfattande arbetet med att kartlägga och värdera ägorna, samt göra omfördelningen mellan gårdarna. Återsamling sker först 2-4 juni 1862 då också grannarna inbjudits. Endast Johan Gustaf Carlsson på Granby kommer, men å andra sidan hade gränsen mot Lundby klarats av vid skiftet några år tidigare. Mot Hacksta och Granby utgörs gränsen av hävdade gärdesgårdar, men de går i "bugter och krökningar" så von Sydow frågar om man inte kunde tänka sig att rätta ut gränsen, vilket de församlade inte tycker är nödvändigt.

Byns bönder vill att en del mark ska undantas från att skiftas. Det är dels Båtsmanstorpet, längst österut mot Granby. Det är också Byksberget samt sjöslåttern och vägarna.

Den 4:e juni är uppdelningen klar. von Sydow anser att två gårdar måste flyttas ut från byn för att så långt som möjligt hålla ihop ägorna till varje gård.

Vid nästa möte, 24 juli, träder Nils Jansson i Rörby in som god man istället för Carl Jansson. Skiftenas sammansättning och lägen har nu räknats ut mer exakt. Gustaf Carlsson, en av bönderna på Södergården, förklarar sig missnöjd med den utflyttningsskyldighet som han blivit

ålagd. Han anser att med det läge hans byggnader har i förhållande till åkerjorden nedanför, borde han kunna få sitt skifte där. Kyrkvärden Gustaf Jansson hävdar då bl.a. principen att den som har bättre hävd på sina byggnader ska bo kvar före en som har byggnaderna i dålig hävd. Gustav Jansson skulle bli tvungen att flytta Westergården, men eftersom han redan är ägare till Oppgården och Westergårdens nya ägor föreslås läggas i anslutning till Oppgårdens, så torde han inte haft någon anledning att opponera sig så, som Carlsson.

Gård	Litt	Status	Antal skiften ¹	Regnr.
Oppgården	A	Kvar	3	1:1
Norrgården	B	Kvar	2	2:1
Wester-gården	C	Flyttas	3	3:2
Södergården 1	D	Flyttas	2	3:3
Södergården 2	E	Kvar	3	3:4

¹ inkl ett skogsskifte vardera

Förslag till ägofördelning juni 1862.

Eftersom det hade kommit klagomål på skiftet, drar sig von Sydow och Gode männen tillbaka för enskild överläggning, men lämnar Carlssons klagomål utan avseende.

Nu ska de nya gränserna märkas ut, samt byggnaderna värderas. Som ersättning för utflyttningen skulle Gustaf Jansson få cirka 150 riksdaler och Gustaf Carlsson 188 riksdaler. Utflyttningen ska vara avslutad fem år efter de att skiftet vunnit laga kraft.

Den 26 juli, då skiftesdokumenten ska skrivas under, deltar samtliga utom Gustaf Jansson på Södergården som inte bevistar sammanträdet ”av den orsak att han sade sig vara illamående”. Eric Andersson, även han på Södergården, nekar till att skriva under protokollen av den anledningen att han anser sig ha fått för litet skifte (E).

Skiftet avslutas

Först 15 september 1864 fastställer Wallentuna Härads ÄgoDelningsRätt skiftet.

Man kan förstå, att ett skifte av den här typen måste kännas som ett dråpslag för speciellt dem, som måste flytta ut. Jansson och Ericsson blir kvar och det är istället bönderna på Södergården som ser sin värld gå i kras. Erik Andersson (gård E) flyttar – kanske knäckt – i maj 1863 till Vallentuna.

I mars 1865 bjuder Gustav Carlsson ut sitt hemman (D) till försäljning. Enligt annonsen hade den nya gårdstomten ”ett mycket vackert och bekvämt läge. Hemmanet, ordentligt och omsorgsfullt bebyggdt, blifver derfore en snygg och grann gård.” (ur ”Örnen, bilan och stjärnorna”). Sannolikt avses den plats, där det hus i nuvarande Haga - öster om Örsta by - som kallas Kinnekulle ligger.

I husförhørsboken 1861-1868 finner man ett "f.d." tillskrivet i raden för bonden Gustaf Carlsson. Gustaf bodde kvar i Södergården, som efter skiftet ligger på Oppgårdens ägor, till sin död 1882 och överlever därmed sin värd, Gustaf Jansson, med tre år.

Slutord

Trots att Örsta ser oskiftat ut, så flyttades Westergården (C) och Södergården 1 (D) österut och köptes sannolikt upp av Danvikens hospital och brukades av mjölkarrendatorer, som slår ner sina bopålar i Haga/Kinneulle. Där bosätter sig också slaktare och handelsman Det hus vi känner som "Södergården" blir kvar på sin ursprungliga plats. Södergården 2 (E) blev fortsättningsvis "nya" Västergården.



Örsta Båtsmanstorp. Här bodde under 1860-talets senare del omkring 12 personer; Rotebåtsman No 23, Carl Gustaf Öhman – senare anställd som kördräng av Gustaf Jansson på Oppgårdens, den f.d. båtsmannen, kyrkvaktaren Adam Carlsson, änkan efter en tidigare båtsman, Brita Maria Jansdotter, hustrur, hemmavarande barn, samt tjänstefolk. Gårdsvägen i förgrunden är den gamla vägen mellan Angarn och Stora Karby. Foto: H-G Wallentinus 2003-09-29.



Gamla vägen mellan Angarn och Stora Karby öster om Haga. Den nuvarande vägen skimtar i bakgrunden. Foto: H-G Wallentinus, 2003-09-29.



Örsta Västergård från kyrkbacken, Angarns kyrka. På bilden syns, förutom boningshuset längst till vänster, även fyra andra byggnader tillhörande gården. I bakgrunden ligger Angarnssjöängen. Här bodde under första delen av laga skiftet bonden Eric Andersson som brukade delar av Södergårdens mark. Foto: H-G Wallentinus, 2000-02-12.



Kinneulle, i Haga öster om den egentliga Örsta by. Var det här som bonden Gustaf Carlsson tänkte sig att den nya Södergården skulle ligga? Eftersom ”storkapitalet” i form av Danvikens hospital sannolikt köpte fastigheten, kom aldrig Södergården att flyttas ut, utan arrendatorer byggde istället egna bostäder i Haga. ”Kinneulle” nämns i kyrkböckerna första gången 1875, ”Haga” 5-6 år tidigare. Foto: H-G Wallentinus, 2003-09-29.

Nästa sida: Örsta Norrgård (mitt i bilden) och Örsta Södergård (t.h.) från kyrkbacken, Angarns kyrka. Efter skiftet kom Södergården att tillhöra Oppgårdens ägor. Till vänster i bild ligger den tillbyggda undantagsstuga, där Örsta Naturum nu är inrymt. Allra längst till vänster syns en av Västergårdens ekonomibyggnader. På Norrgården bodde vid laga skiftet bonden Johan Petter Eriksson och på Södergården bonden Gustaf Carlsson. Foto: H-G Wallentinus, 2000-02-12.



Örsta Oppgård från väster. Egentligen är detta Östergården, men eftersom det är den högst belägna av gårdarna i byn, fick den namnet Oppgård (i likhet med t.ex. Kragsta Oppgård vid Vallentunasjön). Här bodde vid tiden för laga skiftet kyrkvärden Gustaf Jansson, Örstas "storbonde". Foto: H-G Wallentinus, 2003-09-29.



Örsta Södergård – en parstuga i liggande heltimmer, renoverad och försedd med stående panel och nytt tak under senare år. Dörr och fönster är dock desamma som tidigare. Gården upphörde som eget jordbruk i och med skiftet 1864. Huset övergick i Oppgårdens ägo. Den tidigare bonden, Gustaf Carlsson, sålde sitt hemman (som kom att ligga halvvägs mot Granby) och kunde bo kvar i huset till sin död 1882. Nu som ”hyresgäst” hos kyrkvärden Gustaf Jansson.



Örsta Västergård. Foto: H-G Wallentinus 2003-09-29.